

نحوه تالیف و مستندسازی (روش استناد به منابع، ترتیب منابع پایانی مقالات و نحوه استفاده از اختصارات دائرة المعارف پزشکی اسلام و ایران) مقالات

* مرضیه سلطانی

دبيرخانه دایره المعارف پزشکی اسلام و ایران، فرهنگستان علوم پزشکی جمهوری اسلامی ایران

۲. مقاله ما چه ساختاری باید داشته باشد؟

طراحی کردن ساختار هر مقاله به ما امکان می‌دهد به صورت روش‌مند و منظم پیش رفته و بدانیم هر جزء از اجزای مقاله نیازمند مراجعه به چه منابعی است. طراحی ساختار برای هر مقاله همچنین باعث خواهد شد مقاله حداکثر شباهت ساختاری به دیگر مقالات دائرة المعارف (در هر زمینه موضوعی خاص) را داشته و بر این اساس، دائرة المعارف از اتحاد شکلی و محتوایی منظمی که نیاز همه دانشنامه‌ها است برخوردار گردد.

۳. چه مدخل‌های دیگری درباره این موضوع در دائرة المعارف وجود دارد؟ فکر کردن به این موضوع، بررسی آن و یافتن مدخل‌های مرتبط با موضوع مقاله‌ی ما باعث خواهد شد تا ضمن جلوگیری از تکرار نوشته‌ها، بتوان شبکه‌ای از مقالات را ترسیم کرد که کنار هم قرار دادن آن‌ها مجموعه کاملی از اطلاعات را درباره هر موضوع در اختیار ما قرار می‌دهد بدون آن که نیازمند باشیم مقاله‌ای مفصل، یا یک "کتاب" درباره هر موضوع تألیف کنیم یا بخوانیم.

درباره مسائل سه گانه فوق، دائرة المعارف پزشکی اسلام و ایران تدبیر زیر را اندیشیده است:

۱. برای تدبیر در موضوع دائرة المعارف و اهداف آن به تفصیل در شیوه نامه دائرة المعارف توضیح داده شده است. مطالعه دقیق و چندباره این شیوه نامه مسایل کلی دائرة المعارف پزشکی اسلام و ایران را به وضوح توضیح داده و ذهن مؤلفان محترم را با دغدغه‌های آن آشنا خواهد ساخت.

۲. برای هر موضوع و مقاله ساختار معینی در شیوه‌نامه این دائرة المعارف داده شده است. با مطالعه شیوه‌نامه و دقت در

نحوه تالیف مقالات

یکی از موضوع هایی که قبل از تالیف مقالات دائرة المعارف و از آن میان مقالات دائرة المعارف پزشکی اسلام و ایران باید مورد توجه قرار گیرد، اندیشیدن به موضوع مقاله و پیراستن آن از حواشی و اضافات است. نکته مهم در این میان آن است که بدانیم: الف. یک مقاله دائرة المعارف از هرگونه حواشی و اضافه نویسی به دور است. چرا که وظیفه یک مقاله دائرة المعارف آن است که در حداقل کلمات بیشترین آگاهی را به خواننده انتقال دهد.

ب. در هر دائرة المعارف شبکه‌ای از ارجاعات اندیشیده می‌شود تا اطلاعات هم ارزش را در چند مقاله جداگانه به خواننده انتقال دهد. بنابراین نباید این آگاهی‌ها در چند مورد تکرار شوند. این ارجاع باعث می‌شود استقلال هر مقاله دائرة المعارف حفظ شود و از تکرار مطالب جلوگیری شود. بنابراین نیازمند آن هستیم پیش از شروع به تالیف هر مقاله، به موارد زیر بیاندیشیم:

۱. مقاله‌ی ما به چه سوالاتی پاسخ می‌دهد؟ به عبارت دیگر، چه آگاهی‌هایی لازم است در مقاله‌ی ما وجود داشته باشد تا خواننده مقاله به دانسته‌هایی که به آن نیاز دارد و بر این اساس به مقاله ما مراجعه کرده است، برسد. از این رو فکر کردن درباره موضوع مقاله، بررسی آن از جنبه‌های مختلف و طرح سوالات احتمالی درباره مقاله و یادداشت کردن پاسخ این سوالات برای طرح آنها در مقاله از جمله ضروریات است. به تعبیری، مدت زمانی که لازم است یک مقاله دائرة المعارف "تالیف" شود، نصف زمانی است که باید درباره آن مقاله "اندیشیده" شود.

با جنس منابع مربوط به مقالات اصطلاحات، بیماری‌ها یا گیاهان دارویی متفاوت است. طبیعی است مولف در هر موضوع خاص با انبوهی از منابع گوناگون روبرو خواهد بود.

اما نحوه مراجعه به این منابع چگونه خواهد بود؟

الف. مولف باید مطمئن شود آیا در این موضوع خاص (که قصد تالیف مقاله‌ای درباره آن را دارد)، مقاله‌ای دائره المعارف وجود دارد؟ آیا هیچ دائره المعارفی قبلًا به این موضوع پرداخته است؟

برای استفاده از هر دائره المعارف خاص نیز روشی وجود دارد که در دروس قبلی این دوره بدان پرداخته شده است.

در صورتی که پاسخ سوال بالا مثبت است باید این مقاله دائره المعارفی که قبلًا تالیف و منتشر شده یافته شده و مطالعه شود. ساختار این مقاله و منابع آن، خود راهنمای بسیار خوبی برای تالیف مقاله ما خواهد بود. همچنین، باید مطالعه شود آیا مقاله‌ی قبلی نکات تاریک یا حرفه‌ای وجود دارد که در مقاله‌ی ما بدان پرداخته شود؟

ب. به جز این لازم است بررسی شود آیا درباره این موضوع آیا مقاله پژوهشی (غیر دائره المعارفی) وجود دارد؟

برای پاسخ دادن به این پرسش چه باید کرد؟

با استفاده از انواع کتاب‌شناسی‌ها و فهرست مقالات، می‌توان به این پرسش‌ها پاسخ گفت. به این دست از منابع در اصطلاح کتابداران منابع دست اوّل گفته می‌شود. یعنی منابعی که در ابتدای هر پژوهش و اوّل هر مطالعه به آنها مراجعه می‌شود. مانند کتاب "فهرست مقالات فارسی در زمینه تحقیقات ایرانی" که گزارشی از مقالات تالیف شده به زبان فارسی از ده‌ها سال پیش تا کنون به دست ما می‌دهد و با مطالعه‌ی آن، می‌توان دریافت آیا در گذشته مقاله‌ی خاصی درباره‌ی موضوع مورد پژوهش ما تالیف شده است یا نه؟ چنین فهرست مقالات خاصی به زبان‌های عربی و انگلیسی هم وجود دارد. یعنی کتاب‌هایی که صرفاً گزارشی از مقالات تالیف شده در این زبان‌ها به دست می‌دهند و با استفاده از نمایه‌های این کتاب‌ها می‌توان به این پرسش پاسخ داد که آیا در زبان‌های انگلیسی و عربی درباره موضوع مورد علاقه ما مقاله‌ای تابیف شده یا نه؟

بخش مربوط به ساختار مقالات، و در نظر گرفتن این ساختارها، می‌توان به استاندارد شکلی مقالات دائره المعارف دست یافت و در هر جزء از اجزاء ساختار مقالات کار منع‌یابی خاصی را انجام داد.

۳. کلیه‌ی مدخل‌های دائره المعارف پژوهشی اسلام و ایران در مدخلنامه این دائره المعارف توضیح داده شده‌اند و در مقدمه‌ی این مدخلنامه نیز روش مدخل گزینی توضیح داده شده است. در انتهای این مدخلنامه و در بخش روابط درونی مدخل‌ها نیز ارتباط ساختاری، مفهومی یا شکلی مقالات با یکدیگر توضیح داده شده است. در این بخش می‌توان دریافت هر مقاله با دیگر مقالات چه ارتباطی می‌تواند داشته باشد. مطالعه‌ی بخش‌های مختلف مدخلنامه به مؤلف محترم مقاله کمک می‌کند بداند درباره هر موضوع خاص ممکن است چه مقاله‌ی دیگری در دائره المعارف وجود داشته باشد و دانسته‌های خاصی باید بدان مقاله ارجاع داده شود. این کار مانع از تکرار دانسته‌ها در چند مقاله می‌گردد.

حال، با فرض این موضوع که:

۱. درباره‌ی موضوع مقاله به قدر کافی اندیشیده‌ایم.
۲. سوالات مقداری را که مقاله ما باید بدان پاسخ دهد طرح کرده،

۳. ساختار هر مقاله را تدوین کرده و تبیین کرده‌ایم هر جزء مقاله به چه پرسش‌هایی پاسخ می‌دهد، اقدام به گردآوری مقاله می‌نماییم.

در مرحله‌ی گردآوری (و پیش از تالیف) مقاله، توجه به موضوع "منبع یابی" بسیار مهم است.

در این مرحله، مؤلف به سراغ منابعی می‌رود که می‌داند در درون آنها آگاهی‌هایی به دست خواهد آورد که مستقیماً با موضوع مقاله مورد نظر و آماده برای تالیف ارتباط دارند. مؤلف این آگاهی‌ها را یادداشت کرده، پردازش نموده و بر اساس آنها مقاله‌ی خود را تالیف خواهد کرد، اما مؤلف باید به چه منابعی رجوع کند؟

بدیهی است هر موضوع مقاله، طیفی از منابع خود را در روبرو خواهد داشت. جنس منابع مربوط به مقالات زندگینامه‌ای

طی یکصدسال گذشته به زبان های فارسی، عربی و اروپایی در زمینه تاریخ پژوهشکی تالیف شده اند معرفی می نماید.

۴. فهرست استناد پژوهشکی موجود در سازمان استناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران تالیف محمد رضا شمس اردکانی، فرید قاسملو و دیگران که فهرستی از استناد تاریخ پژوهشکی را در دسترس گذاشته و بویژه برای کسانی که بر روی تاریخ پژوهشکی معاصر پژوهش می نمایند مفید است.

در قدم بعدی ما باید متون تخصصی مورد نیاز خود را بشناسیم. به عبارت دیگر وقتی دریافیم چه مقالاتی در حیطه کار ما تالیف شده اند و پس از گردآوری و مطالعه ایم مقالات، باید بدایم آگاهی های مورد نظر ما در چه کتاب هایی مربوط به تاریخ پژوهشکی دوره اسلامی قرار دارند. یعنی اقدام به تهییه فهرست تخصصی منابع مان نماییم.

بدیهی است آگاهی هایی درباره زندگینامه افراد، با آگاهی هایی درباره فلاں بیماری در منابع مختلف وجود دارند. از دیگر سو، پاره ای از منابع آنقدر مهم هستند که در هر موضوع از مقالات حتماً باید بدانها مراجعه کرد. به عنوان نمونه کتاب معجم المولفین تالیف عمر رضا کحاله کتابی است که لازم است به هنگام تالیف مقالات زندگینامه ای حتماً بدان رجوع کرد و همچنین اگر مقاله ای درباره یک بیماری تالیف شده اما به کتاب قانون ابن سینا رجوع نکنیم خطای بزرگی دچار شده ایم.

در تسریع یافتن این مقالات، دائرة المعارف پژوهشکی اسلام و ایران جزو ای تحت عنوان "اختصارات منابع دائرة المعارف پژوهشکی اسلام و ایران" تالیف نموده که مهمترین منابع مربوط به پژوهشکی دوره اسلامی در آن معرفی شده اند. اگر چه این فهرست نهایی نیست و باید کامب شود اما در همین شکل فعلی مهمترین منابع مورد نیاز مولفان دائرة المعارف پژوهشکی اسلام و ایران در آن معرفی شده اند.

قابل ذکر است که تمامی کتاب هایی که ناکنون در این درس معرفی شده اند در کتابخانه الکترونیک دائرة المعارف پژوهشکی اسلام و ایران به آدرس:

www.Digilibmei.ir

قرار داد شده اند و قابل بازیابی از روی این کتابخانه می باشند.

اجازه بدھید گفته های خود را برای تالیف یک مقاله دائرة

عنوانین این آثار چنین است:

در زبان عربی، *بیلیوغرافیا الوحدة العربية للقرن العشرين (١٩٠٨-٢٠٠٠)*، چاپ بیروت، سال ۲۰۰۳ میلادی که همانگونه که از نام آن پیداست مقالات تالیف شده به زبان عربی تا سال ۲۰۰ را معرفی می کند.

در زبان انگلیسی، *Index Islamicus* که هم به صورت چاپی (کتاب) و هم به صورت لوح فشرده منتشر می شود ما را با انواع موضوع ها و عنوان مقالاتی که به زبان های اروپایی منتشر می شوند یا طی یک قرن گذشته منتشر شده اند آشنا می سازد. امروزه به مدد شبکه اینترنت چند پایگاه وجود دارند که در آنها مقالات و پایان نامه ها رده بندی و معرفی می شوند. استفاده از این پایگاه ها باعث خواهد شد بویژه در حوزه مقالات تالیف شده به زبان فارسی امکان جستجوی کامل تری پیدید آید. مهمترین این پایگاه ها عبارتند از:

www.Irandoc.ac.ir

www.Noormags.com

امروزه خوشبختانه در حوزه تاریخ پژوهشکی دوره اسلامی کتاب هایی منتشر شده اند که وظیفه اطلاع رسانی درباره مقالات و کتاب های منتشر شده در این زمینه را سهل تر نموده اند و ما مهمترین آنها را در زیر معرفی می کنیم:

۱. فهرست مخطوطات الطب الاسلامي باللغات العربية و التركية و الفارسية في مكتبات تركيا، تاليف رمضان ششن، جمیل آپکار و جواد ایزگی، زیر نظر اکمل الدین احسان اوغلو، چاپ استانبول ۱۹۸۲؛ گزارشی درباره نسخه های خطی پژوهشکی موجود در کشور ترکیه که گزارش خوبی نیز درباره مقالات و کتاب شناسی های تهییه شده درباره بسیاری از پژوهشکان دوره اسلامی می دهد.

۲. فهرستواره مشترک نسخه های خطی پژوهشکی و علوم وابسته در کتابخانه های ایران، تالیف محمد رضا شمس اردکانی، فرید قاسملو و دیگران که گزارشی از نسخه های خطی پژوهشکی ایران به دست داده و بویژه اگر موضوع مورد پژوهش ما "کتاب" باشد ممکن است مفید واقع شود.

۳. کتابنامه تاریخ پژوهشکی دوره اسلامی، تالیف محمد رضا شمس اردکانی، فرید قاسملو و دیگران که کلیه مقالاتی را که

اما چه باید بکنیم تا نحوه استناد و ارجاع ما به منابع درست و بر همین اساس، کیفیت مقاله ما افزایش یابد؟ خلاصه‌ای از نحوه استناد به مراجع در شیوه نامه دائمه‌المعارف پژوهشکی اسلام و ایران آمده اما برای سهولت در تالیف مقاله آنها را اینجا یک بار با هم مرور می‌کنیم.

نحوه مستندسازی مقالات

در این بخش چگونگی نوشتمن ارجاعات در درون مقاله و چگونگی نوشتمن منابع پایان مقاله و نحوه استفاده از اختصارات دائمه‌المعارف پژوهشکی اسلام و ایران توضیح داده می‌شود.

الف) ارجاعات درون متنی

۱. "ارجاع" و "استناد"

تفاوت این دو اصطلاح در این است که "ارجاع" در واقع تاییدی است از یک منبع برای یک مطلب، اما "استناد" به منظور احراز صحت یک مطلب براساس مطالب منبع دیگر به کار می‌رود.

مثال: ... از سروده‌های فارسی او چند قطعه باقی مانده است (▶شفیعی کدکنی، ص ۴۵۷-۴۶۱)، از جمله: تو عیب بنده به علم ازل همی دیدی / پسند کردی و با عیب ما تو بخریدی // کنون همانم غمیوب و تو به علم همان / له عیب رد مکن آن را که خود پسندیدی (زنده پیل، ص ۱۹۹).

۲. آثار مختلف یک نویسنده

هرگاه برای مطلبی به آثار مختلف یک نویسنده استناد شده باشد، این آثار در نشانی به صورت‌های زیر مشخص می‌شوند:

(الف) آثار مختلف دارای تاریخ نشر مشخصی هستند. در این

مثال: (فراهیدی، ج^۸، ص^{۱۰۴}) یا (ایرانیکا، ج^۳، ص^{۵۹۹})
ج) اگر مقالات دائره المعارفی از چند بخش تشکیل شده بود
که هر بخش نویسنده متفاوتی داشت، مدخل به همراه بخش
موردنظر در ذیل آورده می‌شود.

مانند: (دیزگ اسلامی، ذیل "تونس ۱. اوضاع اجتماعی")
۶. چاپ‌های مختلف دائره المعارف

چنانچه به چاپ خاصی از یک دائره المعارف ارجاع داده
شده باشد، شماره چاپ مورد نظر بعد از عنوان
دائره‌المعارف ذکر می‌شود.

مثال: (د. اسلام، چاپ اول، ذیل ماده)
۷. ارجاع به مقدمه یک اثر

الف) چنانچه به مقدمه اثربال ارجاع داده شده باشد که مقدمه
نیز از مؤلف اصلی باشد در نشانی کلمه "مقدمه" همراه با
صفحه مربوط ذکر می‌شود.

مثال: (طوسی، ج^۱، مقدمه، ص^{۶۴})

ب) چنانچه به مقدمه ای ارجاع داده شده باشد که آن را فرد
دیگری به جز مؤلف کتاب نوشته باشد ذکر نام مقدمه نویس
ضروری است.

مثال: (نامی اصفهانی، مقدمه نفیسی، ص^۷)
۸. ارجاع به مقاله در یک مجموعه یا مجله

چنانچه به مقاله‌ای در یک مجموعه یا مجله ارجاع داده شده باشد
در نشانی فقط نام مؤلف و شماره صفحه ذکر می‌شود و مشخصات
کامل مقاله مجموعه و یا مجله در منابع پایانی درج می‌گردد.

۹. ذکر شماره جلد در ارجاعات مکرر

چنانچه به جلدی خاص از یک مجموعه چند جلدی مکرر ارجاع
داده شده باشد، شماره جلد نیز در همه موارد تکرار می‌شود. در
این حالت کلمه همان در واقع به همان منبع پیشین بر می‌گردد.

مثال: (سزگین، ج^۵، ص^{۵۰۱})
(همان، ج^۵، ص^{۵۰۳})

۱۰. ستون شماره به جای صفحه شمار

در اثری که صفحات آن از چند ستون تشکیل شده باشد، به جای
ذکر شماره صفحه در نشانی شماره ستون مربوطه درج می‌شود.

مثال: (حاجی خلیفه، ج^۲، ستون ۵۴)

ذهبی ۱۴۱۷ است. این دو اثر در نشانی به ترتیب زیر ارائه می‌شوند: (ذهبی، ج^{۱۴۱۷}، الف، ص^{۱۰۴}؛ همو، ۱۴۱۷، ب، ص^{۲۴۷}).

ج) هر گاه یک یا چند اثر فاقد تاریخ نشر باشد، آثار مختلف با
یک یا دو کلمه آغازین عنوان هر یک از هم متمایز می‌شوند.
مثال: (ابن جوزی، المتنظم، ج^{۱۷}، ص^{۲۰}؛ همو، مناقب، ص^{۵۲۵}).

۳. آثاری که بیش از یک مؤلف دارند
الف) چنانچه اثربال از سه مؤلف یا سه مؤلف داشته باشد، در
نشانی نام هر دو یا هر سه ذکر می‌گردد.

مثال: (موسوی و ابراهیمی، ص^{۱۲}) و (ششن، آپکار و ایزکی،^{۳۴} ص^{۳۴}).

ب) چنانچه اثربال بیش از سه مؤلف داشته باشد، در نشانی نام
نویسنده اول ذکر می‌گردد و در پی آن عبارت "و دیگران" می‌آید.
مثال: (کریمی و دیگران، ص^۹).

۴. سازمان به عنوان مؤلف
سرشناسه آثاری که درباره عملکردها و فعالیت‌ها، یا خط
مشی‌ها، و یا منابع یک سازمان، انجمن، مؤسسه، وزارت‌خانه،
شرکت و نظایر آنها باشد، نام رسمی آن سازمان، انجمن،
مؤسسه و غیره خواهد بود.

مثال: فرهنگستان علوم پزشکی جمهوری اسلامی ایران،
گزارش سالانه سال ۱۳۸۲.

۵. منابعی که دارای تنظیم الفبایی هستند
الف) در ارجاع به منابعی که تنظیم الفبایی دارند، از کلمه ذیل
استفاده می‌شود و به دنبال آن مدخل مورد نظر داخل گیومه
قرار می‌گیرد. اگر مدخل دایره المعارف با عنوان مقاله یکی
بود، ذیل ماده برای اشخاص و ذیل واژه برای غیر اشخاص
آورده می‌شود.

مثال: (معین، ذیل "تخلص")
ب) در مورد مقالات طولانی دائره المعارف‌ها و منابعی که
بازیابی از طریق نظم الفبایی با دشواری صورت پذیرد، بهتر
است به جای ارجاع به ذیل مدخل مربوط شماره جلد و
صفحه ذکر شود.

- در نشانی آورده شود.
۱۶. اصطلاحات "جاهای متعدد" و "جاهای دیگر"
- الف) استناد به یک منبع در جاهای متعدد آن
مثال: (جعفری، جاهای متعدد)
- ب) چنانچه منبع فاقد ابزار بازیابی مطالب مورد نظر باشد و بازیابی مطالب به دشواری صورت پذیرد؛ چند نمونه از صفحات مورد نظر ذکر می‌گردد و سپس عبارت "جاهای دیگر" ذکر می‌گردد.
- مثال: (حسنی، ص ۱۸، ۲۹، ۵۵، و جاهای دیگر)
- ب) اطلاعات کتابشناختی منابع پایانی
۱. تعیین شناسه نام نویسنده کان
قاعده کلی در تعیین شناسه، گزینش مشهورترین نام نویسنده است.
  - مثالها: طه حسین، ابن سینا، رازی
  ۲. عنوان اصلی
عنوانی که در صفحه عنوان ذکر می‌شود، عنوان اصلی محسوب می‌شود و مشخصات همین عنوان باید دقیقاً و بدون کم و کاست یا جایجاپایی کلمات آن ارائه گردد.
  ۳. عنوان اثر به منزله سرشناسه
در آثار مجھول المؤلف و آثاری که بیش از ۳ مؤلف دارند و مؤلف اصلی مشخص نیست، همچنین در مجموعه‌ای از آثار چند نفر و یا آثاری که زیر نظر یک ویراستار تهیه می‌شوند و این آثار دارای عنوان کلی هستند، عنوان سرشناسه قرار می‌گیرد.
  - مثالها: تاریخ سیستان
اربع کتب حقانیه
دانشناسی
- چنانچه ارجاع به یک اثر خاص از مجموعه‌ای که دارای عنوان کلی است، داده شده باشد، نام نویسنده آن اثر سرشناسه قرار می‌گیرد.
- مثال: حسن معدل، معرفه النفس الناطقية و العلوم الغامضه، در اربع کتب حقانیه، چاپ مصطفی غالب، بیروت ۱۴۰۳/۱۹۸۳.
۴. نام چاپگر
- الف) نام چاپگر بعد از عنوان ذکر می‌شود.
- ب) در آثار چند جلدی چنانچه چاپگران جلدی مختلف، متفاوت باشند نام چاپگر جلد مورد استفاده ذکر می‌شود.
۱۱. استناد به پانویس
- الف. اگر استناد به پانویس یک منبع باشد ذکر کلمه پانویس در نشانی ضروری است.
- مثال: (هاشمی، ص ۸، پانویس)
- ب) در صورتیکه پانویس دارای شماره باشد شماره مربوطه در نشانی ذکر می‌شود.
- مثال: (هاشمی، ص ۱۲، پانویس ۲)
۱۲. ارجاع به نسخه خطی
- در ارجاع به نسخه خطی ذکر شماره برگ و صفحه رو یا پشت آن ضروری است.
- مثال: (گ ۱۰۸، ر ۱۰۹ پ)
۱۳. همان، همو، همانجا، همانجاها
- کلمه همان در ارجاع مکرر به معنی همان مؤلف و همان اثر است. همو برای اثری دیگر از همان مؤلف بکار می‌رود. همانجا به معنی همان اثر، همان جلد و همان صفحه است. همانجاها برای جلوگیری از تکرار همانجا در نشانی آورده می‌شود.
- مثال: (اعتمادالسلطنه، ۱۳۶۷-۱۳۶۸ش، ج ۱، ص ۵۰)
(همان، ج ۱، ص ۵۳)
(همو، ۱۳۶۳ش، ص ۷۰)
(همانجا)
(اعتمادالسلطنه؛ جرجانی، همانجاها)
۱۴. قس = مقایسه کنید با
- چنانچه مطلب در منبع دیگری متفاوت از منبع مورد نظر نقل شده باشد، از اختصار "قس" استفاده می‌شود و در پی آن نام نویسنده منبع دیگر ذکر می‌شود. در این حالت به مورد تفاوت نیز می‌توان اشاره کرد.
- مثال: (ضیف، ص ۹۳؛ قس ابن وهب کاتب، مقدمه طه حسین، ص ۲۰ که مؤلف کتاب را سیعی دانسته است).
۱۵. اصطلاح "به نقل از"
- بعد از اصطلاح به نقل از نام گوینده اصلی مطلب مورد نظر می‌آید.
- مثال: (ابن عوام، ج ۱، ص ۳۹۱، به نقل از ابن حجاج)
در این موارد بهتر است به شماره جلد و صفحه گوینده اصلی

مثال: بطليموس، الماجستي، ترجمه حجاج بن يوسف بن مطر، نسخه خطی کتابخانه لیدن هلند، ش ۶۸۰

ج) اگر از میکروفیلم یا میکروفیش نسخه خطی استفاده شود پس از ذکر مشخصات نسخه خطی، ذکر نام محل نگهداری میکروفیلم یا میکروفیش و شماره آن ضروری است.

مثال: ابن بابه، راس مال النديم، نسخه خطی کتابخانه نور عثمانی، ش ۳۲۹۶، میکروفیلم کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، ش ۱۷۵.

۱۰. محل نشر

الف) برای منابعی که دارای چندین محل نشر هستند فقط اولین محل نشر ذکر می‌گردد.

ب) اگر محل نشر در منبه ذکر نشده باشد و از طریق منابع دیگر مشخص گردد نام محل در میان دو قلاب ذکر می‌گردد.

ج) اگر محل نشر مشخص نباشد از اصطلاح "بی جا" در میان دو قلاب استفاده می‌گردد.

۱۱. نام ناشر

در قسمت وضعیت نشر منابع ذکر نمی‌شود، مگر اینکه ذکر آن در مواردی برای شناسایی هویت اثری خاص لازم باشد. از جمله در مواردی که سرشناسه عنوان قرار گیرد یا اثری فاقد تاریخ نشر باشد نام ناشر ذکر می‌شود.

۱۲. تاریخ نشر

الف) اگر در منبعی تاریخ نشر به تاریخ شمسی، قمری، میلادی ذکر شده باشد، ذکر تاریخ شمسی کفايت می‌کند.

ب) منابعی که تاریخ نشر آنها به قمری و میلادی ذکر شده باشد هر دو تاریخ آورده می‌شود.

ج) چنانچه منبع فاقد تاریخ نشر باشد و تاریخ مقدمه یا پیشگفتار در دست باشد همین تاریخ در میان دو قلاب آورده می‌شود.

تهران [تاریخ مقدمه ۱۳۶۷ ش]

د) چنانچه تاریخ نشر در منبع ذکر نشده باشد و تاریخ نشر با استفاده از منابع دیگر بدست آسد، تاریخ نشر در دو قلاب ذکر می‌شود.

ح) اگر تاریخ نشر مشخص نباشد، از صورت اختصاری بی تاریخ در میان دو قلاب استفاده می‌شود.

۱۳. تاریخ نشر کتابهای چند جلدی

در مورد کتابهای چند جلدی، تاریخ نشر اولین و آخرین جلد

۵. مدخل‌های دائرة المعارف

پس از ذکر مشخصات کتابشناختی دائرة المعارف اصطلاح "ذیل" یا "s.v." قید می‌شود و سپس عنوان مدخل مورد نظر داخل گیومه قرار می‌گیرد و چنانچه مقاله امضا شده باشد، نام مؤلف بالفاصله داخل پرانتز ذکر می‌شود.

Encyclopedia of the modern middle east, eds, R.S.Simon, P. Mater and R.W. Bulliet, New York: 1996, s.v. "Arab nationalism" (by Rashid Khalidi).

۶. مقاله مجله

مشخصات کتابشناختی مقالات، از جمله نام نویسنده، عنوان مقاله، نام دقیق مجله، شماره دوره یا سال جلد مربوط، شماره مجله مورد نظر و تاریخ دقیق انتشار در پرانتز باید درج شود. ایرج افشار، "فهرستنامه اهم متون کشاورزی در زبان فارسی" آینده، سال ۸ ش ۱۰ (دی ۱۳۶۱)

۷. مقاله روزنامه

مشخصات کتابشناختی عبارتند از: نام نویسنده، عنوان مقاله، نام دقیق روزنامه، شماره دوره یا سال، شماره روزنامه مورد نظر، تاریخ نشر(روز، ماه سال)

مثال: مسعود نیلی، "خودکفایی"، همشهری، سال ۹، ش ۲۴۵۰، ۲۴ تیر ۱۳۸۰.

۸. مقاله مجموعه

نام نویسنده هر مقاله متعلق به یک مجموعه سرشناسه قرار می‌گیرد و سپس عنوان مقاله و نام مجموعه با مشخصات مربوط آورده می‌شود.

مثال: هری ا. ولفسون، "اصطلاح مشکک در آثار ارسسطو و فلسفه اسلامی و آثار ابن میمون"، ترجمه فریدون بدره ای، در: منطق و مباحث الفاظ: مجموعه متون و مقالات تحقیقی، چاپ مهدی محقق و توشی هیکو ایزوتسو، تهران ۱۳۵۳ ش.

۹. نسخ خطی

الف) در مواردی که نسخ خطی مأخذ قرار می‌گیرند، ارائه نام مؤلف، عنوان دقیق نسخه، نام کتابخانه ای که نسخه به آن تعلق دارد و شماره بازیابی نسخه ضروری است.

ب) چنانچه از نسخه خطی خاصی، نسخه عکسی آن مدنظر باشد، علاوه بر مشخصات نسخه خطی، نام محل نگهداری نسخه عکسی و شماره بازیابی آن نیز باید ارائه شود.

pear Anderson, "Deserts". Nature. [CD-ROM]. Vol.I, no.I (2005)

ج) مقاله دائمي المعرف الكترونيكي

ابتها عنوان دائمي المعرف، تاريخ انتشار يا تاريخ آخرین ویرایش، عبارت بوح فشرده يا CD-ROM و سپس نام شرکت تولیدکننده يا ناشر ذکر می شود. در پی آن اصطلاح ذيل يا S.V و عنوان مدخل موردنظر درج می گردد. مثال: Encarta encyclopedia,1999, [CD-ROM], Microsoft Co., s.v." Windows 98" (by R. Gray).

۱۸. سایر نکاتي که توجه به آنها ضروري است

- جامعیت و مانعیت فهرست منابع پایانی

فهرست منابع پایانی باید فقط شامل مشخصات دقیق و کامل همه مأخذی که در متن مقاله به آنها استناد شده، باشد. این منابع در دو قسمت، قسمت اول منابع به خط فارسی و عربی و قسمت دوم منابع به خط لاتین به ترتیب الفبای سرشناسه هر منبع مرتب می شوند.

- استناد به متن اصلی یا ترجمه آن

وقتی از منبعی هم متن اصلی و هم ترجمه آن موجود است، مطلوب است که مورد نظر از متن اصلی اخذ و در نشانی نیز به متن اصلی ارجاع داده شود. چنانچه به هر دلیلی از متن ترجمه استفاده می شود. حتما مشخصات کتابشناختی همین متن داده شود و نه متن اصلی.

- نقل به معنی یا نقل عین عبارت از متبع دیگر

در مواردی به منظور مستند کردن مطلبی ضرورت پیدا می کند که عبارتی از متنی دیگر نقل شود. در چنین مواردی مطلوب آن است که مطلب متن مورد نظر به اختصار و به شیوه نقل به معنی آورده شود.

- عناوین غیر فارسی در ارجاعات

در متن مقالات، گاه به عناوین منابع خارجی ارجاع داده می شود. چنانچه این قبیل منابع قبلاً به فارسی ترجمه و منتشر شده باشند، همان عنوان ترجمه شده در متن با حروف ایرانیک درج می شود. در عیر صورت برگردان فارسی آن عناوین داخل علامت <> قرار می گیرد و عنوان اصلی در پانویس داده می شود.

- ذکر عناوین آثار در متن مقاله

در برخی از مقالات آثار مختلف یک نویسنده معرفی

درج می گردد، مشروط بر اینکه همه جلدها مربوط به چاپ واحدی باشند. چنانچه تاریخ نشر همه جلدها در دست نباشد، به درج تاریخ جلدی که مورد استفاده قرار گرفته، اکتفا می شود.

۱۴. چاپ افست

چنانچه از چاپ افست اثری استفاده شده باشد علاوه بر مشخصات چاپ افست، مشخصات وضعیت نشر چاپ اصلی هم ذکر می شود.

مثال: زکریا بن محمد قزوینی، عجایب المخلوقات و عرایب الموجودات، چاپ فردیناند ووستفلد، گوتینگن ۱۸۴۹-۱۸۴۸، چاپ افست ویسبادن ۱۹۶۷.

۱۵. چاپ سنگی

چنانچه اثر چاپ سنگی باشد، نوع چاپ در وضعیت نشر قید می شود.

مثال: محمود بن مسعود قطب الدین شیرازی، شرح حکمه الاشراق، چاپ سنگی تهران ۱۳۱۵.

۱۶. ذکر عناصر لازم در استناد به شبکه اینترنت

در انتخاب سرشناسه برای منابع الکترونیکی از همان ضوابط انتخاب سرشناسه برای منابع چاپی پیروی می شود. علاوه بر سرشناسه ذکر سایر عناصر از جمله عنوان، نام سایت مورد نظر، تاریخ انتشار يا آخرین تاریخ روزآمد شدن مطلب، نوع رسانه، نشانی دسترسی، تاریخ مشاهده ضروریست.

۱۷. ذکر عناصر لازم در استناد به مقاله در لوح فشرده(CD_ROM)

(الف) مقاله الکترونیکی مجله چاپی: ابتها اطلاعات کتابشناختی شکل چاپی شامل نام نویسنده مقاله، عنوان مقاله، نام مجله ذکر می شود و سپس عبارت لوح فشرده یا CD_ROM داخل قلاب درج می شود و در پی آن دوره، شماره و تاریخ نشر آورده می شود.

مثال: sarah chan, "Electronic information", Electronics,

[CD_ROM]. LXI, no□(sept.1□□□□).

(ب) مقاله مجله الکترونیکی

ابتدا نام نویسنده، عنوان مقاله، نام مجله، عبارت لوح فشرده یا CD_ROM داخل قلاب ذکر می شود، و سپس دوره، شماره و تاریخ(ماه و سال) درج می شود. مثال:

نشده و فقط به ذکر همو اکتفا می شود.
منابع فارسی و عربی و اردو و سپس منابع زبان‌های اروپایی بر اساس نظم الفبایی مؤلفان مرتب می شوند.

ج. اختصارات دائمه المعارف پزشکی اسلام و ایران دغدغه چگونگی ورود منابع پرسامد به بخش منابع مقالات مختلف دائمه المعارف پزشکی اسلام و ایران، باعث شد تا از همان ابتدای کار تدبیری اندیشه شود تا با استفاده از اصول کتابداری و تجارب دائمه المعارف های دیگری که در کشور عزیزان در حال انتشار هستند، تدبیری برای منابع پرسامد اندیشه شود و کتاب حاضر، نخستین گام در این زمینه است چرا که با توجه به پراکنده‌گی منابع در حیطه تاریخ پزشکی اسلامی امکان تکرار منابع در مقالات دائمه المعارف پزشکی اسلام و ایران بسیار زیاد است.

در این منبع تقریباً ۲۲۰ عنوان از مهم‌ترین منابع کتابشناسی، داروشناسی، گیاه‌داروشناسی، تاریخ پزشکی و شرح حال که در مقالات مختلف دائمه المعارف پزشکی اسلام و ایران مورد استفاده قرار خواهد گرفت معرفی شده و برای هر کدام از آنها "یک نام اختصاری" نیز تعریف شده است. بر این اساس، به هنگام ورود هر کدام از این منابع به مقالات دائمه المعارف پزشکی اسلام و ایران دیگر نیاز نخواهد بود تا کلیه مشخصات کتابشناسی اثر نقل شود و تنها به ذکر صورت اختصاری آنها اکتفا شده و صورت کامل مشخصات اثر به همراه صورت معرفی شده اختصاری آن تنها در ابتدای مجلدات مختلف دائمه المعارف پزشکی اسلام و ایران نقل خواهد شد. با این کار از تکرار و نقل چندباره کاسته شده و می‌توان از صرفه جویی حاصل جهت درج مقاله و مانند آن استفاده نمود.

برای تهیه این اختصار نامه روش زیر پیش گرفته شد: ابتدا فهرست اختصارات چند دانشنامه مختلف مطالعه شد، صورت اولیه ای از مهمترین منابع به دست آمد و در ادامه، این فهرست با بررسی مهمترین منابع تاریخ پزشکی دوره اسلامی تکمیل شد و صورت اولیه متن اختصارات به دست آمد. سپس فرآیند مستندسازی آن به عهده همکاران بخش

می‌گردد که عناوین این آثار باید دقیقاً براساس عنوان صفحه عنوان درج شود.

- تغییر چاپ یک منبع

چنانچه در بررسی های متداول منبعی با چاپ دیگر آن جایگزین شود، باید ارجاعات مربوز در چاپ جدید مورد بازبینی قرار گیرد.

- ارجاع به منبع دست دوم

این منابع باید با منابع دست اول جایگزین شود.

- میزان بهره گیری از منابع می تواند عامل تعیین کننده ترتیب درج آنها در نشانی باشد، در غیر اینصورت ترتیب سنوی (سال انتشار منبع) برای ذکر نام نویسنده‌گان رعایت خواهد شد. برای نویسنده‌گانی که در قید حیات نیستند، تاریخ فوت آنها ملاک تعیین ترتیب سنوی خواهد بود.

- رابطه میان متن و سند

مطلوبی مستند تلقی می شود که میان آن و سند مربوط، رابطه محتوایی درستی وجود داشته باشد. به عبارت دیگر مطلب باید عاری از ابهام بوده و پیوند آن با سند پوشیده نباشد. لذا مطالب برداشت شده باید چنان بیان شود که مضمون دقیق سند منتقل گردد تا بدین ترتیب مطالب استناد شده در صحت استوار، گویا و صریح باشد.

- استناد به منابع الکترونیکی در اینترنت

به دلیل ناپایدار بودن بسیاری از اطلاعات الکترونیکی که از طریق اینترنت قابل دسترس هستند و نیز محتوای متغیر اطلاعات در محیط اینترنت و همچنین به دلیل غیر معتبر بودن اطلاعات برخی از سایت‌ها، از این منابع هنگامی باید استفاده شود که تنها منبع منحصر به فرد موضوع مورد نظر باشد.

- چگونگی ترتیب منابع در انتهای مقالات

منابع در انتهای مقاله، بر اساس نام خانوادگی مؤلف آنها ترتیب می شوند. اگر اثری مؤلف نداشته باشد، نام اثر جانشین نام مؤلف می شود و در ترتیب الفبایی خود قرار می گیرد. اگر از کتاب‌های متعدد یک نویسنده استفاده شود، عنوان کتاب‌ها پس از نام مؤلف به ترتیب الفبایی ذکر می شوند. در این صورت برای معرفی دومنین اثر به بعد، نام مؤلف تکرار

تاریخ مشابه با اختصارات توجه کنند تا در هنگام ویرایش استنادی سبب دوباره کاری و برگرداندن منابع با چاپ و تاریخ اختصارات نشوند.

همچنین، باید در نظر گرفت کتاب اختصارات دائرة المعارف به مثابه یک فهرست منابع، مولفان را با فهرستی از مهمترین منابع مورد استفاده در جریان تالیف مقالات نیز آشنا می‌سازد. بنابراین، این جزوی می‌تواند راهنمای بسیار خوبی برای آشنازی با پاره‌ای از منابع مهم تالیف مقالات نیز به حساب آید.

همانگونه که پیش از این نیز ذکر شد این جزو در کتابخانه الکترونیک دائرة المعارف پزشکی اسلام و ایران قرار داده شده است.

ویرایش استنادی طرح دایره المعارف پزشکی اسلامی و ایران گذشته شد تا منابع مستندسازی و برای هر منبع شکل اختصاری مناسبی تهیه شود. این شکل اختصاری با حروف پررنگ نشان داده شده‌اند. برای مشخص کتاب‌های مختلف یک نویسنده بخشی از عنوان کتاب بعد از نام مؤلف ذکر شده است. اختصارات به صورت الفبایی و بر اساس حرف به حرف کلمات یا عباراتی در نظر گرفته شده است که به صورت پررنگ ذکر شده‌اند. البته "ال" ابتدای نام کتاب‌ها در ترتیب الفبایی در نظر گرفته نشده است. برای مثال جالینوس، طوشنون؛ قبل از جالینوس، النبض آورده شده است.

بنابراین پیشنهاد می‌شود که مؤلفین از این منابع به عنوان منابع پربراسمد استفاده کرده و هنگام استفاده از آنها به چاپ و

فهرست منابع

۱. بخش کتابشناسی و ویرایش استنادی بنیاد دائرة المعارف اسلامی (۱۳۸۰). ۷۲ نکته در ذکر استنادها و ارجاعات و تنظیم اطلاعات کتابشناسی منابع مقالات دانشنامه جهان اسلام. تهران: بنیاد دائرة المعارف اسلامی.
۲. حری، عباس (۱۳۷۸). آین نگارش علمی. تهران: دبیرخانه هیات امنای کتابخانه‌های عمومی کشور.
۳. صدیق بهزادی، ماندانا (۱۳۷۳). دستنامه قواعد فهرست نویسی. تهران: کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران.
۴. عباسپور، هونم (۱۳۸۳). شیوه نامه دائرة المعارف پزشکی اسلام و ایران. تهران: فرهنگستان علوم پزشکی جمهوری اسلامی ایران.
۵. کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۷۶). فهرست مستند اسامی مشاهیر و مؤلفان. ویراستار فرشته مولوی؛ با همکاری شهره دریایی، مرضیه هدایت. [ویرایش ۲]. تهران: کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران.
۶. گروه طب اسلامی و ستی فرهنگستان علوم پزشکی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۸۷). اختصارات دائرة المعارف پزشکی اسلام و ایران. تهران: فرهنگستان علوم پزشکی جمهوری اسلامی ایران.